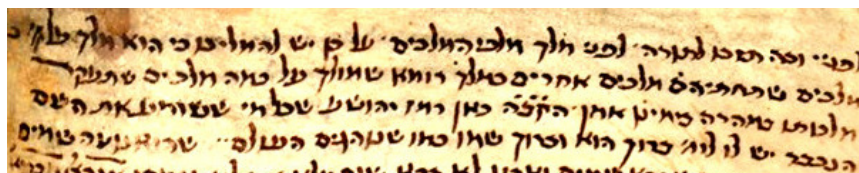

מקור קדום לאמירת 'ברוך הוא וברוך שמו'

בסידור הרוקח הנדפס (עמ' תרנח) כתוב בביאור על תפילת 'עלינו', על התיבות 'לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה' כך: "לפי שיש מלכים שהם על מלכים אחרים מושלים, והק' עליהם, הרי הוא מלך מלכי המלכים¹. הק', לפי שכתוב זכר צדיק לברכה על כן אומר הק', לומר זכר צדיקו של עולם לברכה".

ונראה שהרוקח בא לפרש מהו הטעם שאנו מוסיפים את התיבות 'ברוך הוא' לכינוי 'הקדוש', והקיצור "הק'" בסידור הרוקח מציין כאן את שלושת התיבות 'הקדוש ברוך הוא', ולא רק את התיבה 'הקדוש'. וזו כוונתו: "הק' (ב"ה) - לפי שכתוב זכר צדיק לברכה על כן אומר הק' (ודוש ברוך הוא), לומר זכר צדיקו של עולם לברכה"². והיינו, מכיון שהזכרנו את כינויו של ה' 'קדוש', ראוי להזכיר אחריו 'ברוך הוא'.

בכת"י מינכן 346 נמצא בין השאר "פירוש עלינו לשבח של רבינו אלעזר מוורמ"ש", הוא בעל הרוקח³. את המילים "לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה" ביאר בו הרוקח בזו הלשון: "הקב"ה - כאן רמז יהושע⁴ שכל מי ששומע את השם הנכבד יש לו לומר ברוך הוא וברוך שמו, כמו שנוהגים העולם". מכאן משמע שכל מי ששומע את השם הנכבד יש לו לומר 'ברוך הוא וברוך שמו', ולא רק מי שבעצמו מזכיר את כינויו של ה' יתברך.

- 1 הנקודה אחרי התיבה 'המלכים' חסרה בנדפס, והמשפט יוצא כמעט חסר משמעות. ונדכצ"ל.
- 2 וכן הוא לנכון בפירוש הרוקח שאנו מוציאים לאור (מכת"י) במחזורינו.
- 3 את הפירוש הזה אנו עומדים להוציא לאור במסגרת מכון 'על הראשונים' בתוך 'מחזור אוצר הראשונים השלם', יחד עם עוד כמה וכמה פירושים על תפילות ופיוטי ר"ה מכתבי יד, חלק מהם כבר נדפס בעבר ועתה עובד מחדש עם תיקונים וביאורים. היחס בין סידור הרוקח הנדפס ובין הפירוש על עלינו לשבח שמצאנו בכתה"י - ועוד פירושים על 'עלינו' הנמצאים בכתבי הרוקח שכבר נדפסו - עדיין צריך ביאור.
- 4 הרוקח ור"י החסיד וחסידיו אשכנזי כתבו שיהושע בן נון חיבר את תפילת 'עלינו לשבח', ואכמ"ל.

אך הרוקח מוסיף שכך "נוהגים העולם" לומר ברוך הוא וברוך שמו, ולא שהוא חידש עניין זה. וזהו חידוש גדול, שהרי הראשון שמצאנו שפסק שיש לומר ברוך הוא וברוך שמו בעקבות שמיעת שם ה' הוא רבינו יחיאל אביו של הרא"ש, כפי שמובא בשו"ת בנו (שו"ת הרא"ש כלל ד סי' יט, ובטור או"ח סי' קכד): "ושמעתי מאבא מארי ז"ל שהיה אומר על כל ברכה וברכה שהיה שומע בכל מקום ברוך הוא וברוך שמו". משמע לכאורה שהיה זה מנהג פרטי של אבי הרא"ש, ע"פ הגמ' ביומא (לז, א) "תניא רבי אומר, כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלקיני, אמר להם משה לישראל בשעה שאני מזכיר שמו של הקב"ה אתם הבו גודל". וכאן לכאורה מצאנו מקור קדום במאה שנה לרא"ש, שמתייחס לאמירת ברוך הוא וברוך שמו כששומע את שם ה' כמנהג מקובל! אמנם בספר חרדים (פרק לח אות יז) הביא את הענין בשם מדרש: "ועוד במדרש, בשעה שאני מזכיר שמו של הקב"ה אתם הבו גדל לאלקיני, מכאן שעונין ברוך הוא וברוך שמו על הזכרת השם". אולם לא ברור לאיזה 'מדרש' הוא מתכוון, ונראה שהראשונים לא ראו מדרש זה, והם ביארו אותו פסוק על הלשון ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד⁵.

ועוד יש לדקדק, שמלשון רבינו הרוקח "שכל מי ששומע את השם הנכבד יש לו לומר ברוך הוא וברוך שמו" משמע שהדברים אמורים לא רק בברכות התפילה, כפי שנהוג, אלא אף בשאר ברכות, ולא רק בברכות - אלא גם בברכת כהנים ובכל שמיעת הזכרה של שם ה', אף כשומע את שם ה' כשאדם אחר לומד תורה⁶. בכל אופן עלה בידינו שאמירת 'ברוך הוא וברוך שמו' קדומה הרבה יותר ממה שהיה מקובל, ואינה הנהגה פרטית של אבי הרא"ש כפי שהיה נראה.

5 רבנו חננאל ביומא (שם) ביאר: "כלומר, אמרו בשכמל"ו". ובפירושו ר' אפרים (עמ' רכה): "כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלקיני, מכאן רמז למה שכתב בספר חסידים כל השומע אזכרת השם צריך לומר בשכמל"ו...". וכמוהו בספר השם (של הרוקח, עמ' רה): "אלא משה אמר כי שם ה' הנכבד אקרא הבו גודל לאלקיני, כמו ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד". ובסידור רוקח (עמ' רנא): "ועוד עונין אחר שבחות שלהן [בשכמל"ו וכצ"ל], וזה שמע משה למעלה, ולימד לישראל שיאמרו אותו למטה בלחש, שאמר שיעקב אמרו".

6 עי' שו"ת דבר שמואל סי' רצה שצ"ל ב"ה וב"ש גם בברכת כהנים, הובא בבאר היטב סי' קכח ס"ק כח. וכתב שם בשם הפר"ח שהחיוב הוא לענות ב"ה וב"ש אף אחר כל הזכרת השם, גם בלי ברכה, וכפי שמשמע מהרוקח כאן. אמנם עי' בספר חסידים סימן תשמה: "כשאדם אומר שנים מקרא ואחד תרגום כשמזכיר הצדיקים בפסוקים אין צ"ל ז"ל", ואולי ה"ה לשם ה'.